

ЕКОНОМІКА, МИСЛИВСТВОЗНАВСТВО

УДК 639.112.2 (477)

С. М. СТЕЛЬМАХ*

**РЕСУРСИ ЗАЙЦЯ СІРОГО І ЇХНЕ ВИКОРИСТАННЯ
В МИСЛИВСЬКИХ УГІДДЯХ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ***Яворівський національний природний парк*

У статті висвітлені результати багаторічних досліджень чисельності, щільності популяції та обсягів використання зайця сірого в мисливських угіддях Львівської області. Встановлено основні причини низької чисельності виду та надано рекомендації щодо відтворення його ресурсів. За період незалежності України найвищого рівня чисельність зайця у Львівській області досягала у першій половині 1990-х років. Різкий спад чисельності стався в 1996–1997 рр. Встановлено, що амплітуда коливань чисельності зайця сягає значно більших величин, ніж це відображено в звітній документації користувачів мисливських угідь, а частка вилучення перевищує встановлений ліміт. На цей час ресурси зайця знаходяться на низькому рівні. Середня щільність популяції цього виду на досліджуваних ділянках мисливських угідь перед сезоном розмноження у 2016 р. становила 15,3 особин на 1 тис. га. На багатьох площах польових угідь чисельність зайця перед сезоном полювання навіть не досягає мінімального рівня, за якого допускається вилучення тварин.

К л ю ч о в і с л о в а : заєць сірий, ресурси, чисельність, щільність популяції, мисливські угіддя, полювання.

Вступ. Заєць сірий (русак) (*Lepus europaeus* Pallas 1778) – традиційний і найбільш масовий об'єкт полювання в Україні і на Львівщині зокрема. Заєць поки що залишається одним із небагатьох видів дичини, доступних для більшості мисливців. Лісова частка мисливських господарств існують переважно за рахунок використання ресурсів цього виду. Особливо це стосується господарств громадських мисливських організацій, в користуванні яких значною мірою переважають польові угіддя, де в сучасних умовах основним об'єктом полювання є заєць сірий. Однак останніми роками спостерігається низька результативність полювання на цей вид, про що свідчать опитування мисливців і працівників мисливських господарств, а також власні спостереження. На жаль, існуючі статистичні матеріали не дають можливості об'єктивно оцінити сучасну ситуацію з ресурсами виду, що унеможливорює раціональне їх використання. Залишаються нез'ясованими реальні розміри річного приросту і вилучення зайців, перед- і післяпромислова щільність виду на одиницю площі угідь. Більшість наукових праць, присвячених вивченню ресурсів зайця, є віддаленими у часі [1, 3, 5, 7, 10, 12, 13], а наближені до теперішнього базуються переважно на статистичних матеріалах [4, 5] або стосуються тільки степової зони України [2].

Оскільки заєць сірий відіграє важливу роль в економіці мисливського господарства України і Львівщини зокрема, вивчення сучасного стану його ресурсів та обсягів використання є надзвичайно актуальним на сьогодні.

Мета роботи – з'ясувати стан ресурсів зайця сірого в Львівській області – чисельність, щільність на одиницю площі угідь, обсяги використання, встановити основні причини низької чисельності виду, а також надати рекомендації щодо відтворення його поголів'я.

Матеріал і методи. У зону польових досліджень увійшли такі природні регіони, як Передкарпаття, Опілля і Розточчя. При цьому охоплено території Городоцького, Мостиського, Самбірського, Пустомитівського та Яворівського адміністративних районів Львівської області. Більшість польового матеріалу зібрано за безпосередньої участі в полюваннях на зайця та проведенні обліків цього звіра під час та після сезону полювання (упродовж 1994–2016 рр.). Обліки зайця проводили методом прогону, дворазовим картуванням слідів на пробних ділянках (площах) та маршрутним методом [9]. Обліками охоплено як польові, так і лісові угіддя. Від загальної площі, охопленої обліками, 70 % становили польові і 30 % – лісові угіддя. Крім цього проведено опитування працівників мисливських господарств і мисливців та проаналізовано статистичні матеріали [11] та

* © С. М. Стельмах, 2016

звітності Львівського обласного управління лісового та мисливського господарства (ЛОУЛМГ) [4].

Результати та обговорення. Загальна площа мисливських угідь Львівської області становить 1 млн. 771 тис. га, з яких польових – 1 млн. 073 тис. га, лісових – 653 тис. га, водно-болотних – 45 тис. га [11]. Упродовж майже чверті століття (період незалежності України) високу чисельність зайця у Львівській області фіксували в першій половині 1990-х рр. Найвищого рівня вона досягла в 1994 р. – понад 90 тис. особин. У наступний, 1995 р. чисельність дещо зменшилася, однак залишалася ще на високому рівні (близько 85 тис. особин). Різкий спад заячого поголів'я стався в 1996–1997 рр., тоді чисельність звіра зменшилася майже удвічі. З 1998 по 2001 рр. чисельність виду в області знаходилася в межах 47–50 тис. особин. Після 2001 р. намітилася тенденція до незначного зростання чисельності звіра. У 2007 р. його чисельність уже становила близько 60 тис. особин і трималася приблизно на такому рівні, із незначним зростанням, до 2009 р. Наступний різкий спад поголів'я зайця стався у 2010 р. [4, 11] (Рис. 1)

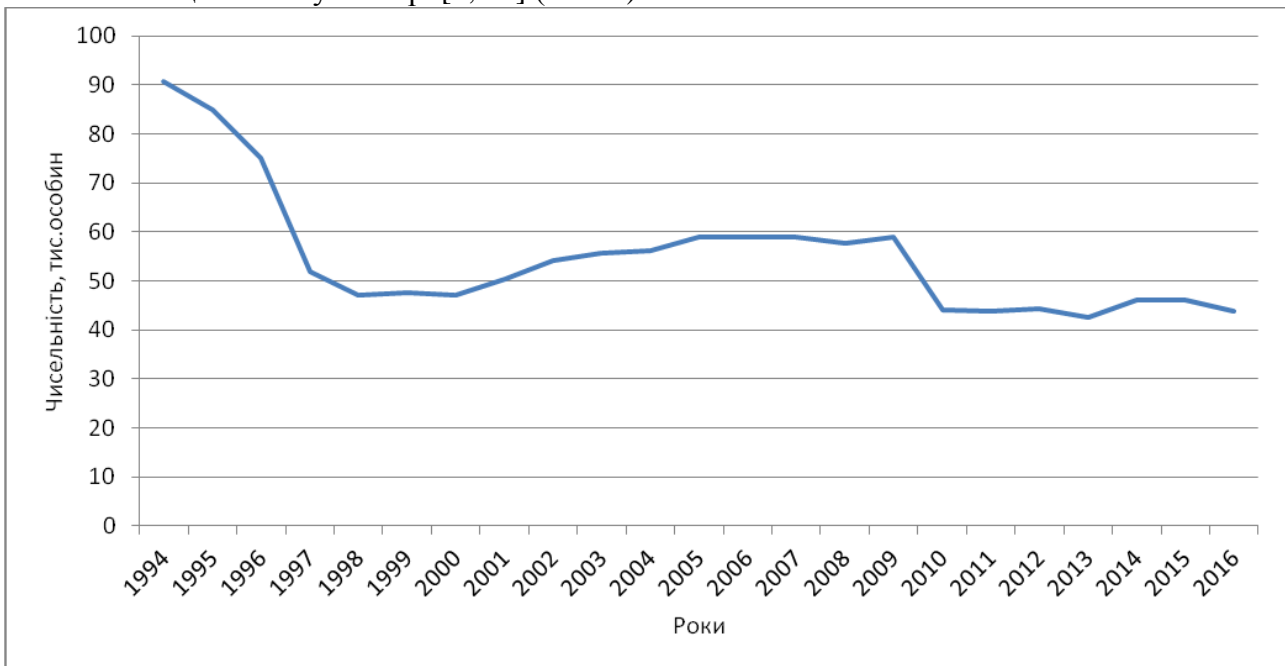

Рис. 1 – Динаміка чисельності зайця сірого в мисливських угіддях Львівської області (статистичні дані)

Низькою чисельність виду залишається і нині. Наприклад, у 2016 р. після сезону полювання чисельність зайця у Львівській області становила 43,8 тис. голів [11]. У перерахунку на площу польових і лісових угідь – це в середньому 26 особин на 1 тис. га.

Таблиця 1

Затверджений ліміт добування зайця сірого на сезон 2015–2016 рр. по користувачах мисливських угідь Львівської області

Користувачі мисливських угідь	Дозволений ліміт добування зайця сірого, особин
УТМР	2333
ТМіР «Лісівник»	1926
ЛОУЛМГ	932
ТВМТ ЗРУ	50
ФСТ «Динамо»	116
Інші громадські товариства та приватні господарства	2305
Разом	7662

Ліміт добування зайця по області у сезон полювання 2015–2016 рр. встановлений в обсязі 7662 особин [11]. Найбільша частка ліміту припадає на господарства Українського товариства мисливців та рибалок (УТМР), товариства мисливців і рибалок «Лісівник» (ТМіР «Лісівник»), а також деякі інші громадські мисливські організації [11] (табл. 1). Відстріл зайців проводять переважно в польових угіддях. У середньому з 1 тис. га польових угідь дозволено вилучити 7,1 особин зайця. Частка дозволеного вилучення становить 17,5 % від чисельності, встановленої після сезону полювання 2014–2015 рр.

Багаторічні спостереження автора статті засвідчили, що амплітуда коливань чисельності зайця по роках сягає значно більших величин, ніж це відбито у звітній документації користувачів мисливських угідь, а відсоток вилучення звіра перевищує встановлений лімітом. Надто часто полювання проводиться в угіддях з дуже низькою чисельністю зайця. У результаті цього щільність населення зайця знижується настільки, що гальмуються процеси його відтворення.

Для прикладу, на ділянці польових угідь площею близько 3 тис. га у різні роки виявляли і добували різну кількість зайців (табл. 2). Найбільше виявлено і добуто зайців у 1995 р. Тоді за перші 3 дні полювання виявлено 110 особин, 73 з яких добуто. При цьому частка вилученого поголів'я становила 66,3 %. Найменше виявлено зайців у 2010 р. – усього 24 особини, 8 з яких добуто. У порівнянні з 1995 зайців було виявлено у 4,5 рази менше, а результативність полювання знизилася у 9 разів. Із цього випливає, що спад чисельності зайця у 2010-ті роки в порівнянні з першою половиною 1990-х років виявився набагато більшим, ніж це відбито в офіційних звітностях. Також необхідно відзначити, що частка вилучення виявлених під час полювання зайців у більшості років перевищувала 50 %, і це при тому, що показники наведені лише за перші 3 дні полювання. Проте, у різні роки кількість днів сезону полювання на зайця коливалася від 4–5 у 2010 р. до 24 у 2007 р.

Таблиця 2

Результативність полювання на зайця у перші 3 дні сезону на стаціонарній ділянці польових угідь площею 3 тис. га (по окремих роках)

Роки	1995	1996	1998	1999	2002	2003	2007	2010	2014
Виявлено особин	110	38	45	48	81	33	73	24	26
Добуто особин	73	17	24	22	44	17	42	8	14
Частка добутих зайців, %	66,3	44,7	53,3	45,8	54,3	51,5	57,5	33,3	53,8

Дослідження чисельності зайця на 7 різнотипних площах мисливських угідь у трьох природних регіонах Львівщини (Передкарпатті, Опіллі і Розточчі) показали, що щільність популяції зайця на одиницю площі угідь є нижчою, ніж та, що відбита в офіційних звітних документах користувачів мисливських угідь (табл. 3). Слід зазначити, що на жодній із 7 облікових площ щільність популяції зайця не досягала мінімального рівня, за якого дозволяється вилучати тварин, – 20 особин на 1 тис. га угідь [8]. До того ж на двох облікових площах польових угідь щільність популяції зайця становила лише 10 особин на 1 тис. га угідь. Проведені опитування досвідчених мисливців і працівників мисливських господарств із Малополіських і Карпатських районів Львівської області засвідчили приблизно таку ж низьку щільність популяції зайця сірого, яка коливається в межах 9–18 особин на 1 тис. га, у середньому близько 15 особин на 1 тис. га угідь. Це майже на 40 % менше, ніж за даними звітностей ЛОУЛМГ.

Як правило, вища щільність популяції зайця реєструється на мозаїчній і пересіченій місцевості, де поля чергуються з невеликими (малоконтурними) лісами, лісосмугами, значною кількістю ярів і балок, порослих чагарниками. У полях, віддалених від вкритих лісовою рослинністю угідь, чисельність зайця є дуже низькою. На деяких із них заєць взагалі відсутній. В останні два десятиліття виявляється тяжіння зайця до лісу та околиць населених пунктів. Неодноразові вистежування звірів по слідах на снігу показали, що у 60 % випадків

зайці залягають у лісі або чагарниках. Часто доводиться сполохувати зайців на городах у кількох десятках метрів від жилих будівель. Натомість все рідше зайців можна зустріти на ріллі і озимині. На відкритих стаціях звірі частіше роблять лежанки у сухій траві.

Таблиця 3

Чисельність і щільність популяції зайця сірого на досліджуваних площах угідь деяких природних регіонів Львівщини після сезону полювання у 2016 р. (власні польові дослідження)

Природний регіон	Площа угідь, охоплена обліками, тис. га	Кількість облікових площ	Чисельність особин	Кількість особин на 1 тис. га угідь
Передкарпаття	6	3	96	15,8
Опілля	4	2	59	14,7
Розточчя	4	2	62	15,5
Разом	12	7	217	15,3

Таким чином, результати досліджень засвідчили, що щільність популяції зайця в мисливських угіддях Львівської області останніми роками знаходяться на низькому рівні, і справжня чисельність особин виду є нижчою, ніж та, яку відбито у звітностях ЛОУЛМГ. На значних площах польових угідь перед сезоном полювання вона навіть не досягає рівня, за якого допускається вилучення тварин (20 особин на 1 тис. га). Однак, незважаючи на це, полювання проводиться на всіх без винятку закріплених за користувачами польових угіддях. Це говорить про екстенсивність ведення господарства на зайця. Обліки звіра часто зовсім не проводять або просто фальсифікують їхні результати. Ознаки фальсифікації результатів щодо чисельності зайця можна помітити, проаналізувавши ліміти обсягів добування зайця по користувачах мисливських угідь області на 2015–2016 рр. [11]. Навіть у межах одного адміністративного району, відносно площі польових угідь, вони істотно різняться. Наприклад, в Яворівському районі частка дозволеного вилучення зайця на 1 тис. га польових угідь по окремих користувачах становить від 3,5 особин (ДП «Рава-Руський лісгосп») до 14,7 особин (ПП «Динаміт») – різниця в 4,2 разу. Хоча в ході польових досліджень особливої різниці в чисельності зайця і результативності полювання на цього звіра в угіддях цих користувачів не було помічено.

Надмірний прес полювання призводить до розрідження популяції зайця, що суттєво стримує процес відтворення чисельності виду. Особливо шкідливим такий вплив полювання є у роки з погодними аномаліями, які призводять до різкого зменшення ресурсів [2, 6, 10]. Наприклад, у степовій зоні України до істотного зменшення чисельності зайця призводять посухи [2]. Натомість в західних областях України малий приріст чисельності виду реєструється у роки з надмірною кількістю атмосферних опадів та низькими температурами у весняно-літній період року. І навпаки, у роки з посушливим весняно-літнім сезоном чисельність зайця суттєво збільшується. Однак в угіддях з дуже низькою щільністю популяції зайця суттєвого приросту, навіть за сприятливих погодних умов, не відбувається. Тобто в тих угіддях, де через надмірний прес полювання (перепромисел) поголів'я зайця суттєво зменшилося, його чисельність не може відновитися до оптимального рівня за один сезон. Вагомими стримуючими факторами росту чисельності зайця в регіоні є незаконне полювання і хижацтво. Особливу роль тут відіграє нічне браконьєрство з використанням транспортних засобів і освітлювальних пристроїв. Надмірна чисельність лисиці (*Vulpes vulpes* L.) також негативно впливає на відтворення ресурсів виду. Тому, не усунувши зазначені негативні фактори, не варто сподіватися на збільшення чисельності зайця в найближчі роки.

Заець сірий – звір екологічно-пластичний, здатний виживати в умовах високого антропогенного пресу та хижацтва, і повністю винищити його складно, особливо в угіддях Львівщини, які характеризуються досить високою строкатістю ландшафту. Однак чисельність його залишатиметься низькою, із незначними підйомами та спадами в окремі роки. Проте, якщо ми хочемо мати результативне полювання на зайця, необхідно змінити

підходи до управління його ресурсами, беручи приклад з європейських країн, де чисельність та обсяги добування русака є незрівнянно вищими, ніж в Україні і у Львівській області зокрема [2, 14, 15, 16].

З урахуванням низької чисельності зайця в останні роки, основні зусилля користувачів мисливських угідь Львівської області повинні бути спрямовані на її збільшення шляхом проведення низки заходів:

- на перших порах полювання на зайця слід заборонити, за винятком окремих лісових угідь, які повинні бути виділені для полювання з гончими породами собак, з метою підтримки і вдосконалення їхніх робочих якостей;
- мінімальну норму чисельності (щільності), за якої допускається вилучення зайців, слід збільшити хоча би удвічі – з 20 до 40 особин на 1 тис. га, поступово доводячи її до норм сусідніх європейських країн;
- необхідно посилити охорону угідь від браконьєрів, особливо в нічний час доби;
- суттєво зменшити чисельність лисиці шляхом виплати належних грошових винагород за відстріл кожної особини та популяризації полювання на цей вид;
- обсяги використання (ліміти) та кількість днів сезону полювання на зайця треба встановлювати за результатами визначення чисельності звіра перед сезоном полювання шляхом обов'язкового проведення передпромислових обліків, при цьому слід враховувати погодні умови сезону розмноження;
- державним службам мисливського та екологічного контролю необхідно проводити контрольні обліки із залученням сторонніх (незацікавлених) осіб.

Висновки. За період незалежності України чисельність зайця в Львівській області найвищого рівня досягала у першій половині 1990-х років. Різкий спад чисельності стався в 1996–1997 рр. Багаторічними спостереженнями встановлено, що амплітуда коливань чисельності зайця сягає значно більших величин, ніж це відображено в звітностях користувачів мисливських угідь, а відсоток вилучення перевищує встановлений лімітом. На цей час ресурси зайця знаходяться на низькому рівні. У 2016 р. середня щільність населення зайця на досліджуваних ділянках мисливських угідь перед сезоном розмноження становила 15,3 особин/1 тис. га. Це майже на 40% менше за офіційні статистичні дані. На багатьох площах польових угідь чисельність зайця перед сезоном полювання навіть не досягає мінімального рівня, за якого допускається вилучення тварин. Незважаючи на це, полювання проводиться на всіх без винятку закріплених за користувачами польових угіддях.

Отже, зважаючи на сучасну низьку чисельність зайця, основні зусилля користувачів мисливських угідь і служб мисливського контролю мають бути спрямовані на збільшення поголів'я цього виду шляхом проведення охоронних і біотехнічних заходів. Ліміти на використання ресурсів зайця треба встановлювати за результатами обліків перед сезоном полювання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Абеленцев В. И.* Научные основы восстановления запасов зайца-русака на Украине и их эксплуатация / В. И. Абеленцев, Л. С. Шевченко // Вестн. Зоол. – 1975. – № 5. – С. 17–21.
2. *Волох А. М.* Експлуатація ресурсів зайця в степовій зоні України / А. М. Волох // Лісове та мисливське господарство: сучасний стан та перспективи розвитку : Зб. наук. статей міжнародної науково-практичної конф., Житомир. Держ. аграр. ун-т. Т. 1. – Житомир, 2007 р. – С. 21–25.
3. *Груздев В. В.* Экология зайца-русака / В. В. Груздев. – М., 1974. – 161 с.
4. Державний статистичний бюлетень. Форма 2-тп (мисливство). – 1994–2015 рр.
5. Динаміка зміни чисельності лисиці та зайця в системі «хижак-жертва» / В. І Домніч, І. В. Делеган, А. Г. Вязовська та ін. // Наук. вісн. Ужгородського ун-ту. Серія: Біологія. – 2011. – Вип. 30. – С. 64–81.
6. *Кирк А. Я.* Факторы, влияющие на численность зайца-русака в Эстонии / А. Я. Кирк // Лесоводческие исследования. – Таллин, 1983. – С. 6–19.
7. *Корнеев О. П.* Заець-русак на Україні / О. П. Корнеев. – К. : Вид-во Київ. держ. ун-ту, 1960. – 108 с.
8. Настанова з упорядкування мисливських угідь. – К. : Вид-во Держкомлісу України, 2002. – 113 с.

9. Облік диких тварин (практичні рекомендації) / В. Д. Бондаренко, І. В. Делеган, І. П. Соловій, М. П. Рудишин. – Львів : Вільна Україна, 1989. – 66 с.

10. Особенности динамики численности зайца-русака на территории УССР / А. М. Волох, В. А. Архипчук, В. И. Гулай и др. // Изучение териофауны Украины, ее рациональное использование и охрана. – К. : Наук. Думка, 1988. – С. 19–34.

11. Офіційний сайт Львівського обласного управління лісового та мисливського господарства (мисливство). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lvivlis.com.ua/uk/hunting/>.

12. Томилова Т. П. Биологические основы эксплуатации зайцев в охотничьем хозяйстве / Т. П. Томилова // Итоги науки и техники: Зоол. позвоноч. – М. : ВИНТИ, 1976. – Вип. 8. – С. 116–166.

13. Шевченко Л. С. Заяц-русак / Л. С. Шевченко // Охота. – К. : Урожай, 1976. – С. 59–64.

14. Ahrens M. Der Feldhase in Ostdeutschland: Has'hopf? / M. Ahrens // Wild und Hund. – 1998. – No 21. – S. 54–59.

15. Pielovski Z. Die Jaresbilanz einer Hasenpopulation in Polen / Z. Pielovski // Taguhcber. Detsch. Akad. Landwirtschaftswiss. – Berlin, 1968. – No 4. – S. 129–137.

16. Slameuka J. Brown hare in the Westslovak Lovland / J. Slameuka, P. Hell, R. Juruik // Acta scientiarum naturalium Academia scientiarum Bohemicae. – Brno. – 1997. – Vol. 31, No 3–4. – 115 p.

Stelmach S. M.

RESOURCES OF BROWN HARES AND THEIR USE IN HUNTING AREAS OF THE LVIV REGION

Yavorivskyi National Park

The article highlights the results of long-term research of abundance, population density and volume of use of brown hares in hunting areas of the Lviv region. The basic reasons for the low number of the species have been established and the recommendations for increasing its resources have been provided. During the period of Ukraine's independence, the number of brown hare in the Lviv region reached its highest level in the first half of the 1990s. A sharp decline in the abundance occurred in 1996–1997. It has been established that the amplitude of fluctuations of hare population reaches much greater values, than it is reflected in the reports of the users of hunting areas, and the percentage of extraction exceeds the limit. Hare resources are currently low. The average density of this species in the studied areas of the hunting lands before the breeding season in 2016 constituted 15.3 species per 1 thousand ha. In many areas of field lands the abundance of hares before the hunting season does not even reach the minimum level, when hunting on animals is allowed.

Key words: brown hare, resources, abundance, population density, hunting area, hunting.

Стельмах С. М.

РЕСУРСЫ ЗАЙЦА-РУСАКА И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ОХОТНИЧЬИХ УГОДЬЯХ ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Яворовский национальный природный парк

В статье приведены результаты многолетних исследований численности, плотности популяции, а также объемов использования зайца-русака в охотничьих угодьях Львовской области. Установлены основные причины низкой численности вида и предложены рекомендации по воспроизводству его ресурсов. За период независимости Украины наивысшего уровня численность зайца в Львовской области достигала в первой половине 1990-х годов. Резкое падение численности произошло в 1996–1997 гг. Установлено, что колебания численности зайца достигают гораздо больших величин, чем это отражено в отчетах пользователей охотничьих угодий, а процент изъятия превышает установленный лимит. В данное время ресурсы зайца находятся на низком уровне. Средняя плотность этого вида на исследуемых площадях охотничьих угодий перед сезоном размножения в 2016 г. составляла 15,3 особи на 1 тыс. га. На многих участках полевых угодий численность зайца перед сезоном охоты даже не достигает минимального уровня, при котором разрешается добыча животных.

Ключевые слова: заяц-русак, ресурсы, численность, плотность популяции, охотничьи угодья, охота.

E-mail: stelsm@meta.ua

Одержано редколегією 03.06.2016